

Vi måste tala mer om Plikten!

Erfarenheter och utmaningar kring pliktens återaktivering och återuppbyggnaden av totalförsvaret

*InträdEANförande i KKrVA avd V 2 oktober 2024
av Christina Malm*

Résumé

In this article the author discusses experiences and challenges in connection to the decision taken in 2017 to re-activate the conscription system in Sweden in order to manage to man the military war units with personnel. The article also covers the topic of total defense, and the ongoing work and challenges when it comes to rebuilding capacity in the civilian parts of the defense system. After a short recap of the Swedish history of conscription the author describes the process and actions that preceded the government decision taken in 2017 of re-activating the now gender-neutral conscription system, after seven years trying to have a manning system for the Armed Forces based on voluntary recruitment. The author sheds light on the practical consequences faced by the responsible agency, the Swedish Conscription and Assessment agency, when implementing the government decision with a “sporty” time schedule. In the article one gets further details of the results from the mustering and enrolment process. Facts and figures are shown, and the author shows that, in conclusion, the system has delivered according to plans stated in various Defense bills over the last decade. The article sheds light on the development of manning of the war organizations in the civilian parts of the total defense system and gives examples of what impact the war in Ukraine has had on different stakeholders in this matter. Finally, the author looks ahead and discusses some important issues that must be taken into account for the future when it comes to preserve the success of the conscription system.

DENNA ARTIKEL BELYSER erfarenheter och utmaningar upplevda av författaren, som tillträdde som myndighetschef för Plikt- och prövningsverket hösten 2015, ungefärligen ett och ett halvt år innan regeringen valde att återaktivera värnplikten, och som avgår efter drygt nio år på

posten i början av 2025. Artikeln utgjorde grunden för inträdesanförandet Kungl Krigsvetenskapsakademien i oktober 2024.

Några nedslag i värnpliktens historia

Systemet med allmän värnplikt i Sverige härrör sig relativt långt tillbaka i tiden. För drygt 120 år sedan fattade riksdagen ett beslut om att införa allmän värnplikt för män, 21–40 år. I samband med andra världskriget justerades regelverket så att den allmänna värnplikten gällde för män 20–47 år, och antalet dagar som man kunde ianspråkta för tjänstgöring utökades kraftigt.

Sammantaget fram till ca år 2000 är det drygt 4 miljoner individer i Sverige som har genomfört grundutbildning med värnplikt. Inom ramen för detta ryms också den grupp som genomförde någon form av grundutbildning med civilplikt, t ex som brandman eller kraftledningsreparatör. Fram till ungefär år 1990 genomfördes också regelbundet repetitionsutbildning av de inskrivna, något som innebar att de, förutom att öva för krigsuppgiften, kunde få sin inskrivning med värnplikt förlängd i ytterligare tio år, i enlighet med lag (1994:1804) om totalförsvarsplikt ("tioårsregeln"). Repetitionsutbildning är ett kostnadseffektivt och viktigt sätt att vidmakthålla kunskap och färdigheter hänförliga till krigsuppgiften, under lång tid.

I samband med Sovjetunionens fall och att flertalet kommunistiska diktaturer i Europa föll samman bedömdes behovet av antalet som behövde skrivas in till grundutbildning med antingen värn- eller civilplikt minska kraftigt. År 2005 är det sista året då hela årskullen 18-åriga män, ca 50 000 individer, kallas till mönstring, men bara en bråkdel av dessa genomför sedan en grundutbildning. År 2007 införs en ny ordning med ett s k beredskapsunderlag, ett frågebatteri som alla 18-åriga män var skyldiga att besvara, och utifrån vilket dåvarande Totalförsvarets pliktverk (Pliktverket), valde ut (selektade), vilka som skulle kallas till mönstring med personlig inställelse. Proceduren infördes av effektivitetsskäl, då det inte längre fanns anledning att kalla hela årskullen till mönstring, mot bakgrund av det minskade behovet av att genomföra grundutbildning. År 2010 fattar riksdagen beslut om att lägga värnplikten vilande. Samtidigt fattas också beslut om att den ska vara könsneutral, om den någon gång i framtiden skulle behöva återaktiveras. Det innebar att även alla kvinnor 18 år årligen fr o m 2011 får brevet med det s k beredskapsunderlaget, som är en skyldighet, en plikt, att besvara.

Dåvarande Pliktverket får vid denna tid och i samband med dessa förändringar ett nytt namn, Totalförsvarets rekryteringsmyndighet (Rekryteringsmyndigheten), som fortsätter med den s k beredskapsuppgiften enligt ovan, men i övrigt får ett nytt uppdrag, att stödja Försvarmakten med den s k frivilliga antagningsprövningen av de som förväntades ansöka frivilligt till Försvarmaktens GMU, grundläggande militär utbildning. Målsättningen var att 4 000 utbildningsplatser skulle fyllas med denna personalkategori i syfte att de skulle anställas som soldat eller sjöman, som en del i det nya yrkesförsvaret.

Sverige skulle alltså ha ett yrkesförsvaret. Olyckligtvis var utbildningen så kort att den inte utgjorde möjlighet, eller grund för, krigsplacering i ett krigsförband.

Rekryteringen av frivilliga till yrkesförsvaret går emellertid trögt och när frivillighetsperioden summeras kan konstateras att man aldrig lyckades fylla de 4 000 utbildningsplatserna, i snitt var det 2 500 individer som genomförde den kortare GMU-utbildningen varje år. Parallellt med det låga inflödet av personal till krigsförbanden kan konstateras, att genom att det inte hade genomförts någon repetitionsutbildning sedan 1990-talet, var utflödet av personal ur krigsförbanden samtidigt stort, i och med att de som en gång genomfört en grundutbildning med värnplikt före 2010 fick sina inskrivningsbeslut hävda p g a tioårsregeln. Man kan vara inskriven med värnplikt (eller civilplikt) i maximalt tio år sedan senaste tjänstgöringstillfälle. Ett tjänstgöringstillfälle kan t ex vara en repetitionsutbildning.

Dåvarande Rekryteringsmyndigheten bedömde ungefär 2015/2016 att det s k värnpliktsmagasinet skulle vara tömt senast 2018.

Hösten 2014 hade ett regeringsskifte ägt rum och den nya regeringen valde att fatta beslut om att återaktivera möjligheten att kalla värnpliktiga till repetitionsutbildning, i syfte att kunna repetitionsutbilda åtminstone delar av de allra sista årskullarna som gjorde värnplikt före 2010. Detta innebar att 1 150 individer genomförde repetitionsutbildning år 2017, 1 250 år 2018 och 600 år 2019. I ett försök att inte förlora de sista värnpliktiga från åren före 2010 hemställde Försvarmakten hos Rekryteringsmyndigheten att förlänga inskrivningen bortom tio år för grundutbildningsomgångarna 2006/2007, 2007/2008 och 2008/2009, i syfte att skapa mer tid och förutsättningar att hinna med repetitionsutbildningen. Totalt sett ca 9 000 individer fick därmed ett sådant förlängt inskrivningsbeslut, en exceptionellt hög siffra, med tanke på att några sådana beslut enbart hade fattats för en handfull personer tidigare, under hela 1900-talet.

Myndighetsledningen vid Rekryteringsmyndigheten bedömde dock att läget avseende krigsförbandens bemanning var så akut att ett sådant nödbeslut kunde motiveras.

Av de som fick förlängd inskrivning genomförde dock endast 3 000 en repetitionsutbildning, ett lägre antal än ursprungligen planerat.

Beslut om återaktiverad värnplikt

Totalförsvaret är en angelägenhet för hela befolkningen. Detta är portalparagrafen i lagen (1994:1809) om totalförsvarsplikt. Där klaras också ut att totalförsvarspliktiga är de som är svenska medborgare och som är mellan 16 och 70 år, samt de utländska medborgare som är folkbokförda i Sverige och är mellan 16 och 70 år. Enligt lagstiftningen kan tjänstgöring ske med värnplikt, civilplikt eller allmän tjänsteplikt. Och alla förväntas bidra utifrån sina kroppskrafter. Allmän tjänsteplikt aktiveras av regeringen vid höjd beredskap och träffar dem som inte har blivit inskrivna med värn- eller civilplikt. Det kan t ex handla om en statligt anställd eller kommunanställd som är krigsplacerad vid sin myndighet med stöd av anställningsavtalet eller en arbetssökande som kan anvisas arbete av Arbetsförmedlingen.

Av 2015 års försvarsbeslut framgår att regeringen har för avsikt att tillsätta en utredning kring personalförsörjningen av det militära försvaret. Av utredningsdirektivet framgick att det mot bakgrund av det försämrade omvärldsläget (Ryssland hade ju 2014 bl a annekterat Krim) och svårigheterna att personalförsörja krigsförbanden på frivillig väg fanns anledning att återaktivera värnplikten. Vissa intressenter tolkade det som att frågan som skulle besvaras var *om* värnplikten skulle återaktiveras, när det i själva verket handlade om *hur* det skulle gå till.

Av direktivet framgick också att det inte fick komma några förslag som innebar några förändringar i lagstiftningen, vilket får tolkas som att beslutsfattarna hade bråttom och inte ville behöva gå via riksdagen. En eventuell återaktivering av värnplikten utan justeringar av lagstiftningen är ju en förordningsändring och därmed ett regeringsbeslut.

En annan utgångspunkt att förhålla sig till var att det fortsatt skulle vara möjligt att söka frivilligt till att göra grundutbildningen. Detta blev en knivig fråga för utredningens juridiska experter att bena i. Det hela slutade med den lösning som Rekryteringsmyndighetens dåvarande chefsjurist mejslade fram, och som tillämpas fortfarande idag, innebärande att den frivillige, som har klarat prövningen, hos inskrivningshandläggaren får en formell fråga om hen vill ”ansöka om att få

mönstra”, vilket är en möjlighet som finns i lagstiftningen, men som i stort sett aldrig tillämpats tidigare, förutom för de kvinnor som sökte till värnplikten före 2010.

Allteftersom utredningens arbete framskred insåg berörda intressenter, inklusive den centrala aktören i sammanhanget, Försvarsmakten, att även de ursprungligt frivilliga bör skrivas in med plikt i slutänden, så att man inte står med två olika grupper på kaserngården, som ska genomföra exakt samma grundutbildning, men som är där på helt skilda rättsliga premisser.

Utredningen, vars betänkande kom att rubriceras *En robust personalförsörjning av det militära försvaret* (SOU 2016:63), hade exakt ett år på sig att leverera (september 2015–augusti 2016), varpå följde ett antal månaders remisstid. Intressant att notera är att när remisstiden väl var slut den 31 januari 2017 tog det drygt fyra veckor till dess att regeringen fattade återaktiveringsbeslutet den 2 mars. Hade man redan bestämt sig?

Av beslutet framgick att personalförsörjningen av det militära försvaret ska bygga dels på frivillighet, dels på totalförsvarsplikt. Därtill följde formuleringen ”personalförsörjningen ska så långt möjligt bygga på den enskildes intresse, motivation och vilja”. En formulering som var naturlig där och då med mycket låga grundutbildningsvolymerna, men som över tid blev problematisk och något att arbeta med för Plikt- och prövningsverket rent kommunikativt, när det visade sig att volymerna behövde fördubblas.

”En sportig tidplan”, benämnde den särskilda utredaren, tidigare riksdagsledamoten och ledamoten i försvarsutskottet, Annika Nordgren Christensen, det förlopp som sedan skulle genomföras. Regeringen hade bråttom och beslutet som togs den 2 mars 2017 innehöll också vidare uppdrag i detalj som starkt kom att påverka dåvarande Rekryteringsmyndigheten. Vid omläsning av beslutstexten framgår detta tydligt:

Regeringen beslutar med stöd av 1 kap. 3 a § lagen (1994:1809) om totalförsvarsplikt att totalförsvarspliktiga ska vara skyldiga att genomgå mönstring och fullgöra grundutbildning med värnplikt. Skyldigheten att genomgå mönstring gäller från och med den 1 juli 2017. Skyldigheten att fullgöra grundutbildning med värnplikt gäller från och med den 1 januari 2018.

För att detta överhuvudtaget skulle vara praktiskt genomförbart fortsatte man (författarens parenteser):

Totalförsvarets rekryteringsmyndighet ska senast under andra kvartalet 2017 (!) informera de totalförsvarspliktiga födda 1999 och 2000 om innebörden av skyldigheten att genomgå mönstring och fullgöra grundutbildning med värnplikt.

Vidare:

Totalförsvarets rekryteringsmyndighet ska, i enlighet med vad som gäller för mönstring enligt lagen om totalförsvarsplikt, kalla totalförsvarspliktiga födda 1999 till mönstring senast under fjärde kvartalet 2017 för inskrivning till grundutbildning med värnplikt 2018.

I praktiken betydde ovanstående att Rekryteringsmyndigheten behövde hinna få ut breven med mönstringsunderlagen till födda 1999 under mars och april månad 2017 (regeringsbeslutet kom 2 mars 2017), för att därefter välja ut (selektera) de som skulle kallas till mönstring (kallelser ska gå ut med viss framförhållning enligt lagstiftningen) och vara beredda att ta emot dessa fysiskt på plats på de befintliga provningskontoren/mönstringskontoren senast under kvartal 4 samma år. Ny personal måste rekryteras och introduceras, IT-system byggas om i och med att könsneutral värnplikt aldrig hade tillämpats tidigare och var inte anpassade för det, liksom heller inte för att man skulle kunna söka frivilligt parallellt med de som kallats med plikt. Därtill måste föreskrifter dammas av och uppdateras samt nytt och modernt kommunikationsmaterial tas fram.

Det var tur att det ännu fanns kvar några (ganska få) medarbetare på huvudkontoret i Karlstad som mindes och visste hur det här skulle gå till. De har gjort heroiska insatser för vårt land!

De första mönstrande födda 1999 klev in genom dörrarna i Stockholm respektive Kristianstad måndag den 9 oktober 2017. Allt i enlighet med regeringens beslut och tidplan. Att jag där och då redan var på gång med avvecklingen av Kristianstad och det ”gamla” Göteborgs-kontoret är en egen historia, och att vi sedan öppnade ett helt nytt mönstringskontor i Malmö den 1 januari 2018 är förstås en helt annan historia.

Det skulle sedan gå några år innan en mycket väsentlig sak åtgärdades på myndighetens begäran, nämligen att lämna det otydliga och svår-förklarade myndighetsnamnet Rekryteringsmyndigheten bakom oss, till förmån för det nygamla namnet Plikt- och provningsverket. Plikten är ett mycket rättsligt ingripande instrument för den enskilde medborgaren och myndigheten har ett omfattande mandat att t o m fatta beslut mot den enskildes vilja. Därför får det inte finnas några oklarheter kring

vad det är för en myndighet detta handlar om, när man som medborgare får hemskickat olika brev eller blir delgiven olika myndighetsbeslut.

Detta är en inskrivningsmyndighet med rätt att fatta myndighetsbeslut rörande enskild medborgare, inte något allmänt bemanningsföretag, som en del missförstod det för.

Resultat och erfarenheter

När vi nu är inne på sjunde årskullen som mönstrar finns det anledning att blicka bakåt och se hur allting har gått samt vilka lärdomar och erfarenheter som kan dras.

I samband med återaktiveringen av värnplikten 2017 var det mycket svårt att förutse hur beslutet skulle tas emot bland befolkningen. Tänk om dessa inte ställer sig bakom eller stödjer värnpliktssystemet som sådant? Oron var till största del obefogad och på Plikt- och prövningsverket har vi från första stund känt att beslutet togs väl emot och to m välkomnades. Förvisso var volymerna mycket låga de första åren, men det kan ha varit till hjälp med start från låga nivåer för att vänja befolkningen vid den nygamla ordningen.

Varje år svarar en årskull 18-åringar på det s k mönstringsunderlaget och svarsfrekvensen har över åren legat på ca 97 procent, vilket säger något om stödet för systemet.

Ett nytt försvarsbeslut stod så småningom för dörren, 2020 års försvarsbeslut. Där redovisades en tydlig plan för vägen framåt och hur många som skulle göra grundutbildning med värnplikt fram till år 2025, en snabbt växande trappa. Från att startat på blygsamma 4 000 i utbildning skulle trappan sedan växla upp till 5 000, året därpå ånyo 5 000, sedan 6 000, 7 000 för att landa 2024 på 8 000. Det är där vi är nu, i skrivande stund mönstras årskullen födda 2006. Cirka 28 500 ungdomar har kallats till mönstring för att fylla Försvarsmaktens 8 000 utbildningsplatser.

För att kompensera för de avbrott som vanligtvis sker före inryck och under grundutbildningen överinskriver Plikt- och prövningsverket med ca tio procent varje år, vilket av erfarenhet är tillräckligt. Avbrotten är, hittills, otroligt låga, i snitt sju procent, och därmed i internationell jämförelse i särklass. Det säger kanske någonting om Plikt- och prövningsverkets förmåga till urval, men inte minst också om hur Försvarsmakten har utvecklat sin utbildningsorganisation och utbildningsverksamhet.

De mönstrande som har godkända mönstringsvärden, men som inte står sig i konkurrensen om mönstringsvärden, skrivs in i den s k utbild-

ningsreserven, där man är inskriven i maximalt fem år eller som längst till 30 års ålder, och kan kallas in till grundutbildning, om regeringen fattar beslut om höjd beredskap, utan att behöva göra om mönstringen. För närvarande, i månadsskiftet december 2024/januari 2025 är det över 8 000 som är inskrivna i utbildningsreserven, till skillnad från 2017, då siffran var noll. En viktig beredskapsåtgärd. Eller om vi får en ny pandemi och får svårigheter att genomföra mönstringen.

Pliktlagstiftningen är ett mycket rättsligt ingripande instrument, men det tycks samtidigt som att det finns ett starkt stöd bland befolkningen för verktyget som sådant. Kanske är det så att många känner att det har tjänat oss väl? Och att statsmakterna och vi och Försvarsmakten ändå har hanterat det på ett respektfullt sätt. Och många är de som har varit en del av systemet och känner stolthet och av olika skäl ringer eller kontaktar oss i olika ärenden som rör deras värnplikstjänstgöring och eventuella krigsplacering.

Under de gångna åren som värnplikten har varit återaktiverad så har det beslutade antalet utbildningsplatser alltid fyllts, trots att dessa har fördubblats, vilket säger något om hur effektivt det rättsliga instrumentet är. Bedömningen är, i skrivande stund (januari 2025) att även grundutbildningsomgång 2025/2026 kommer att fyllas med värnpliktiga, därutöver överinskrivna och de som placeras i utbildningsreserven.

Plikt- och prövningsverket analyserar inför varje nytt verksamhetsår noggrant den ”beställning” som erhålles från Försvarsmakten, exakt vilka befattningar det handlar om och vilka krav som finns på respektive befattning.

Det är självklart Försvarsmaktens behov som styr kravställningen gentemot Plikt- och prövningsverket. Dock har ett viktigt utvecklingsarbete ägt rum under åren som gått, där Försvarsmakten och Plikt- och prövningsverket har utvecklat förarbetet kring kravställningen så att Försvarsmakten har god insyn i den totala personalredovisningen i krigsförbanden, som i sin helhet endast finns vid Plikt- och prövningsverket. Detta för att kravställningen avseende ”beställda” befattningar anpassas efter var vakanser finns i krigsorganisationen, och kanske inte bara blir en blåkopia på föregående års beställning.

För närvarande utgörs knappt 6 000 (ca 70 procent) av de 8 000 platserna av befattningarna i armén, helt naturligt den mest personalintensiva av försvarsgrenarna. Ungefär 13 procent av platserna återfinns i flygvapnet och ca 16 procent i marinen, där fördelningen är 60 procent i amfibieförbanden och 40 procent i flottans förband.

Sedan några år har armén med framgång återinfört den s k förstegsutbildningen för plutonsbefälseleverna, vilken återigen är 15 månader.

För övrigt skulle plikten vara ett komplement till frivilligheten, i enlighet med 2017 års regeringsbeslut. Så har det i realiteten inte blivit. 85 procent av de inskrivna är kallade via pliktprocessen, med mönstringsunderlag, mönstring m m, med stöd av lagen om totalförsvarspunkt, och 15 procent har skrivits in efter att ha gjort en egen ansökan, alltså sökt frivilligt. Allteftersom utbildningsvolymerna ska öka ytterligare bedöms andelen inskrivna som gjort en egen ansökan bli än lägre, i och med att en större andel av årskullen kallas med plikt.

En vanligt förekommande fråga är hur stor andel av kvinnorna som mönstrar och hur stor andelen är som genomför grundutbildning med värnplikt. I snitt är det 30 procent av de som mönstrar som är kvinnor och 70 procent män. Under rekordåret för ett par år sedan var det 22 procent av de inskrivna vilka gjorde värnplikten som var kvinnor. Plikt- och prövningsverket har för flera år sedan aviserat Försvarsmakten att denna siffra kommer att sjunka, eftersom merparten av volymökningen sker inom armén och där finns de högsta fysiska och muskelkraven som kvinnor kan ha svårt att nå upp till. Vad som också spelar in är att kvinnor tycks i mindre utsträckning än män, vara intresserade av denna typ av verksamhet, men framför allt redovisar en högre grad av ohälsa, i alla fall som det redovisas i mönstringsunderlaget.

En ungefärlig siffra på 20 procent av de inskrivna är ändå kvinnor och det borde båda gott för framtiden. Ju fler kvinnor som deltar i verksamheten innebär ytterligare ambassadörer, och långsamt kommer en bättre balans att uppnås. Ibland har dock diskussionen kring dessa frågor inneburit att vi nödgats påminna om att återaktiveringen av värnplikt inte i första hand är ett jämställdhetsprojekt, utan syftar till att bemanna en krigsorganisation.

Av stor vikt är också de positiva buseffekter som återaktiveringen av värnplikt ger när det gäller att vara den absolut viktigaste rekryteringsbasen till Officersprogrammet liksom till de anställda soldaterna och sjömännen.

Rester från frivilligtiden

En central paragraf i lagen om totalförsvarspunkt återfinns i kapitel 3, andra paragrafen. Den lyder såsom följer (författarens markering):

För värnplikt och civilplikt skall det antal totalförsvarspunktiga skrivas in *in som i krig behövs* i Försvarsmakten och det civila försvaret eller för

Försvarsmaktens fredstida beredskap. Ur varje befattningsgrupp skall de som är *bäst lämpade* skrivas in för tjänstgöring.

Under de år som har följt sedan pliktens återaktivering har det funnits anledning att ofta återkomma till denna centrala del i pliktlagstiftningen. Den förklarar och klargör själva syftet med inskrivningen, nämligen att det handlar om att säkerställa bemanningen av en krigsorganisation och inte t ex att ordna med rekryteringen av anställda till Försvarsmakten eller att uppfylla en viss kvot av kvinnor till verksamheten.

En del rester från frivilligtiden lever delvis kvar, men i mångt och mycket har kunskapen om pliktlagstiftningen, hur den tillämpas i praktiken och vad som gäller och fungerar blivit mycket bättre hos olika intressenter. Frågor som fortfarande dock ibland behöver påminnas om är att det ytterst inte är den enskilde individens personliga motivation och intresse som är styrande för om eller till vilken befattning man blir inskriven, därtill frågan om nivåer på de krav som gäller för de olika befattningarna och huruvida det verkligen behövs en extra prövning till vissa befattningar i form av s k utökad mönstring.

Det är av intresse att stanna upp vid kravnivåerna för de olika befattningarna. Dessa kommer att påverka hur många och vilka som kan bli inskriven till någon befattning. Några viktiga förändringar som har skett sedan den gamla plikttiden är värda att lyfta fram. Dels finns inte längre den typ av befattningar som förr kallades handräckningspersonal, och som ofta anklagades för att egentligen utgöra grå arbetskraft, dels höjdes kraven på flertalet befattningar i samband med frivilligtiden, när Sverige i huvudsak skulle försvaras utomlands genom utlandsmissioner. Särskilt gällde detta kraven på begåvning och s k plikttjänstgöring (psykisk funktionsförmåga).

Detta bör man ha i åtanke när man förvånas, eller förfasas, över de siffror som Plikt- och prövningsverket redovisade vid 2024 års rikskonferens i Sälen, nämligen att 65 procent av årskullens ungdomar svarar diskvalificerande i mönstringsunderlaget (70 procent av kvinnorna och 55 procent av männen), alltså uppger att de har någon form av skada, medicinskt hälsotillstånd, dokumenterad psykisk ohälsa m m, som inte gör det möjligt att kalla dem till mönstring. Uppgifter som väckte stor uppmärksamhet i media under våren 2024 och även skapade en politisk diskussion om ungdomars hälsa och vad samhället kan göra åt detta.

För höga krav har också en annan baksida. Individer med mycket hög kapacitet och höga mönstringsvärden skrivs in till befattningar som kanske egentligen inte kräver en blivande KTH-student för att nå ut-

bildningsmålen. Konsekvenserna av detta, som vi noterat, är understimulerade värnpliktiga, som inte är intresserade av ett fortsatt engagemang i Försvarsmakten, och att de som skrivs in inte speglar bredden i befolkningen.

Efter att Plikt- och prövningsverket analyserat frågan och kunnat redovisa underlag för Försvarsmakten att det kan bli svårt att fylla utbildningsplatserna om dessa ska öka bortom 10 000 med nuvarande krav, så har Försvarsmakten genomfört ett angeläget arbete med översyn av kraven. För exempelvis många fordonsförarbefattningar har nu kraven justerats till hur de såg ut på den tidigare pliktiden, vilket innebär att det nu t ex är möjligt att skriva in ungdomar som inte bara går högskoleförberedande gymnasieutbildningar till denna typ av befattningar, något som rimligen också borde bidra till folkförankringen av värnplikten och totalförsvaret i stort.

Återuppbyggnaden av totalförsvaret – personalförsörjning av de civila delarna

Under perioden fr o m värnpliktens återaktivering har totalförsvarsfrågorna successivt kommit alltmer i fokus, inte minst sedan Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina. Det började i mindre skala 2017 då myndigheterna under Försvarsdepartementet får i uppdrag i sina regleringsbrev att krigsplacera sin personal. Året därpå, år 2018, får de dåvarande 46 bevakningsansvariga myndigheterna i uppdrag att göra samma sak. En överenskommelse träffas mellan MSB och Sveriges kommuner och regioner (SKR) innebärande att kommuner och regioner under perioden 2018–2020 ska påbörja och bedriva ett arbete med krigsorganisationen och krigsplaceringarna. Kunskapen generellt i samhället kring dessa frågor hade i stort sett helt försvunnit och det fanns en stor efterfrågan efter kunskap, vägledning och råd. MSB och dåvarande Rekryteringsmyndigheten startade då ett gemensamt arbete med olika typer av vägledningar, utbildningar och stödmaterial till olika målgrupper.

Med undantag för försvarsmyndigheterna och de bevakningsansvariga myndigheterna, inkluderande de 21 länsstyrelserna, gick arbetet med krigsorganisering och krigsplacering trögt i samhället. Därtill kom en pandemi som slog hårt mot många inblandade aktörer. Före Rysslands invasion av Ukraina, i januari 2022, var det totalt 229 organisationer som hade tagit stöd av Plikt- och prövningsverket och krigsplacerat sin personal och låtit registrera dessa i myndighetens system, 31 statliga

myndigheter, samtliga länsstyrelser, 8 regioner, 66 kommuner och 103 övriga aktörer.

I december 2024 var motsvarande siffror 63 för myndigheter, 19 regioner, 160 kommuner och 785 övriga aktörer. I den sistnämnda kategorin kan exempelvis återfinnas försvarsnära företag, kommunala bolag inom el- och vattenförsörjning, räddningstjänstförbund, församlingar i Svenska kyrkan m fl. Sammantaget var knappt 684 000 individer krigsplacerade hos någon aktör (i siffran ingår Försvarsmaktens krigsförband, som aldrig särredovisas).

Våren 2022 lämnade MSB in ett underlag till regeringen med en mängd förslag på åtgärder för att stärka förmågan i de civila delarna av totalförsvaret, bl a föreslogs en skyndsam återaktivering av civilplikten. Plikt- och provningsverket tog då ett eget initiativ och startade ett internt arbete med syfte att förbereda myndigheten på att ett sådant beslut skulle kunna komma, med ett färskt minne om att tidsplaner kunde vara ”sportiga”.

Sent år 2023 aviserar regeringen att civilplikten delvis kommer att återaktiveras inom områdena kommunal räddningstjänst och elförsörjning, i den delen som benämns ”annan utredning” (än mönstring). Avsikten var att skapa ett snabbspår där individer som tidigare genomgått utbildning i MSB:s regi, men som inte längre arbetar inom räddningstjänsten, skulle skrivas in med civilplikt i syfte att kunna kalla dem till repetitionsutbildning med start hösten 2024. Plikt- och provningsverket har därför tillsammans med MSB genomfört ett snabbt och omfattande arbete för att förbereda och genomföra detta. Den första repetitionsutbildningen startade i vecka 39 och fler har följt under hösten 2024. Planeringen är också klar för de repetitionsutbildningar som ska genomföras under våren 2025. Sammantaget kommer ca 3 000 individer att ha genomfört utbildningen.

Vad ligger om hörnet?

En graf föreställande utvecklingen av antalet provningar som dåvarande Pliktverket, Rekryteringsmyndigheten och numera Plikt- och provningsverket, har genomfört från år 2005 och förväntas genomföra åren framöver, blir en illustrativ bild över utvecklingen av totalförsvaret. År 2005 var det sista året som samtliga 18-åriga män, cirka 50 000, mönstrade. Åren som följde fram till värnpliktens vilandeläggning 2010/2011 minskade antalet mönstrande drastiskt och uppgick till ca 20 000 de sista åren med värnplikt. Pliktverket lade följaktligen ner

hälften av sina mönstringskontor och många i personalen fick lämna myndigheten. Under perioden med sk frivillig antagningsprövning prövade inte ens 10 000 per år till de 4 000 utbildningsplatser som skulle fyllas. Verksamheten gick på sparlåga.

Med värnpliktens återaktivering och en kraftfull satsning på att få fler att söka och pröva till polisutbildningen samt övriga angelägna prövningsuppdrag, t ex till Officersprogrammet, Tullverkets gränsskydd, Kustbevakningen m fl, har verksamheten mångdubblats under några få år. Preliminära siffror för 2024 ger vid handen att Plikt- och prövningsverket under året har genomfört ca 41 000 prövningar sammantaget.

I det nyligen fattade totalförsvarsbeslutet framgår att antalet som ska genomföra grundutbildning med värnplikt fortsatt ska öka. Senast år 2030 ska 10 000 genomföra grundutbildningen och 12 000 ska göra detsamma senast 2032. Det talas också om en option om 14 000 senast år 2035. Därtill ska läggas en bedömd återaktivering av civilplikten med ett antal tusen i grundutbildning inom områdena räddningstjänst och elförsörjning. Det innebär att Plikt- och prövningsverket behöver mönstra mer än halva årskullen 18-åringar årligen, oräknat prövning till polisyrket m fl. Det innebär att arbetet med att etablera ett fjärde prövningskontor redan har startat, med lokalisering till Umeå, som komplement till de befintliga prövningskontoren i Stockholm, Malmö och det så sent som 2022 öppnade kontoret i Göteborg.

Vid tidpunkten för pliktens vilande hade Pliktverket som mest 450 medarbetare. Hösten 2015 var man ca 90 medarbetare (där merparten idag har avgått med pension), med ett otydligt myndighetsnamn och ett uppdrag på sparlåga. Idag arbetar ca 360 medarbetare på myndigheten och ytterligare 60–65 ska rekryteras till det fjärde prövningskontoret i Umeå.

Vi måste tala mer om plikten!

Att fler kommer att behöva mönstra och genomföra grundutbildning med antingen värn- eller civilplikt innebär att Plikt- och prövningsverket i allt mindre omfattning kan ta hänsyn till den enskildes motivation och intresse. Redan för något år sedan behövde myndigheten kalla sådana individer till mönstring som i mönstringsunderlaget hade angivit att de var ointresserade/omotiverade, men som i övrigt hade alla förutsättningar att klara mönstringen och uppnå lägstakravet för någon av Försvarsmaktens nästan 200 befattningar. Av de 28 500 födda

2006, som mönstrar nu (2024/2025), är det nästan 6 000 som återfinns i denna kategori.

Plikt- och prövningsverket kommer nog att utvärdera hur dessa presterar i mönstringen och vid behov justera i selekterings- och mönstringsmetoder. Ett omfattande arbete kommer bl a genomföras för att automatiserat kunna kräva in intyg på sjukdomar, medicinska hälsotillstånd m m. Det kommer också fortsatt att vara viktigt att Försvarsmakten kontinuerligt ser över och säkerställer att kraven på de olika befattningarna är korrekta och ändamålsenliga.

En fråga som får följas framöver är hur regering och riksdag väljer att besluta om hur värnpliktiga får eller inte får användas utomlands i samband med Nato-operationer.

Även om åren med frivillighet och yrkesförsvaret innebar en dränering av personalen i krigsförbanden kan konstateras att Sverige ändå, i en internationell jämförelse, har varit tidigt ute med att återta värnplikten som modell för personalförsörjningen av det militära försvaret. Till sommaren 2025 kommer cirka 30 000 individer ha genomfört grundutbildning med värnplikt och lämnar därmed ett värdefullt tillskott till den operativa förmågan i krigsförbanden.

Flera andra länder i Europa har också haft värnplikt, som man vid olika tidpunkter har lagt vilande. Dessa länder har också utmaningar med att enbart bygga försvarsförmåga med hjälp av ett yrkesförsvaret och efter krigsutbrottet i Europa har Plikt- och prövningsverket stått värd för många utländska besök, inte sällan på politisk nivå, bl a från Tyskland och Nederländerna, där man intresserat sig för det svenska värnpliktssystemet.

Plikt är ett ord som bär med sig tyngden av ansvar och skyldighet gentemot något som är större än oss själva. Det är en princip som har varit närvarande i olika former genom historien och som har format samhällen. I dagens samhälle, präglad av individualism och valfrihet, kan det vara en utmaning att förstå pliktens roll. Ändå är det avgörande att vi tar oss tid att reflektera över och tala om pliktens betydelse för Sveriges försvar och medborgarnas skyldigheter.

Vi behöver därför tala mer om Plikten!

Författaren var generaldirektör för Plikt- och prövningsverket under åren 2015–2024. Hon är ledamot av KKrVA.